

การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และเศรษฐกิจในสามเสนหลังการ สร้างพระราชวังดุสิต ทศวรรษ 2440-2450

The change of land reform and economic growth in Samsen community after
Dusit palace was built in B.E. 2440-2450¹

อิทธิกร ทองแกมแก้ว
Ittigorn Thongkamkaew

อาจารย์ประจำสาขาสังคมศาสตร์ (ประวัติศาสตร์) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
Lecturer in Social Sciences (History), Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

ได้รับ 28 กพ.65 แก้ไข 20 พค.65 อนุมัติให้ตีพิมพ์ 23 พค. 65

ผู้เขียนขอขอบคุณคำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการปรับปรุงแก้ไขจากผู้ประเมินบทความ ตลอดจน
คุณสุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ คุณอาทิตย์ เจียมรัตตัญญู และคุณสุรเชษฐ์ สุขลากกิจ หากมีข้อมูลผิดพลาดส่วนหนึ่งส่วนใด ผู้เขียน
ขอรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับท้องที่สามเสนภายหลังการสร้างพระราชวังดุสิตในช่วงทศวรรษ 2440 ซึ่งทำให้พื้นที่สามเสน
ก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองสมัยใหม่ ข้อเสนอของบทความคือการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญสองประการ
ประการแรกคือการปฏิรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยทุนของรัฐ และอีกประการคือชาวจีนที่อพยพเข้ามาได้มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาและ
เติบโตทางเศรษฐกิจของย่านสามเสนแทนที่กลุ่มคนชาวยุวนที่เป็นเจ้าของพื้นที่ทางเศรษฐกิจดั้งเดิมเงื่อนไขทั้งสองประการนี้นำมา
ซึ่งปัญหาอาชญากรรม จนสร้างความยากลำบากในการจัดการดูแลของรัฐในท้องที่สามเสนอยู่บ่อยครั้ง

คำสำคัญ: สามเสน พระราชวังสวนดุสิต ที่ดิน เศรษฐกิจ จีน ยูวน ความขัดแย้ง

Abstract

This article studies about Samsen community after Dusit palace was built in 1897-1907 was which is the period of a huge change that turned Samsen community into modern section. The change took place within it in response to varying conditions from land reform, economic growth under state capitalism as well as Chinese immigration which prominently contributed to economic development in Samsen area more than the original land owner and Vietnamese ethnic groups. Although these two factors could generate the growth of a modern economy, the inevitable fact led to crime issue and put the government agency in a jam, handling things in Samsen area with difficulty as well.

Keywords: *Samsen, Dusit palace, Land, Economy, Chinese, Vietnamese ethic, Conflict*

บทนำ

การก่อสร้างพระราชวังสวนดุสิต ช่วงทศวรรษ 2440 ในย่านสามเสนได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาล คนหน้าใหม่ที่ไม่ใช่เจ้าของพื้นที่เดิมอย่างชนชั้นนำสยามที่ประกอบไปด้วยบรรดาเจ้านาย ขุนนาง และกลุ่มชาวจีนจำนวนหนึ่งได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในสามเสนมากขึ้น ขณะเดียวกันสามเสนถูกพัฒนาให้เป็นส่วนขยายใหม่ของพระนครทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ และได้กลายเป็นพื้นที่ที่แสดงออกถึงความศิวิไลซ์ของรัฐอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการสร้างพระราชวังและพื้นที่รอบสวนดุสิตได้ถูกปรับปรุงและพัฒนาให้ทันสมัย มีการสร้างถนน ไฟฟ้า ประปา ตลาด และอาคารบ้านเรือนขึ้นใหม่ มีการอาศัยและประกอบกิจการทับซ้อนร่วมกับกลุ่มคนดั้งเดิมอย่างชาวยุวน ทำให้ประชากรในย่านนี้ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย ตั้งแต่ชนชั้นนำไปจนถึงกลุ่มใต้ปกครองของรัฐเข้ามาอาศัยและทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่เสมอ โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำของรัฐและชาวจีน ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้ย่านสามเสนพัฒนาเติบโตไปอย่างรวดเร็ว

งานศึกษาสามเสนที่ผ่านมายังจำกัดขอบเขตของงานศึกษาที่ให้ความสำคัญเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ โดยมุ่งไปที่ความสำคัญของการพัฒนาถนนหนทางและการก่อสร้างพระราชวังดุสิตเป็นสำคัญ งานศึกษาส่วนใหญ่ยังคงเน้นศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเป็นหลัก ดังงานศึกษาของบัณฑิต จุลาสัย พีรศรี โปวาทอง และรัชดา โชติพานิช¹ ขณะเดียวกันกลุ่มงานศึกษาประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ อย่างงานของงานอุดมพร อีระวิริยะกุล² วีระยุทธ ปีสาลี³ นนทพร อยู่มั่งมี⁴ และโชคชัย มั่นตานุรักษ์⁵ ได้ชี้ให้เห็นพลวัตการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่กรุงเทพฯ ในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งในมิติของพื้นที่ที่ถูกกำกับดูแลของรัฐและอำนาจของรัฐที่สัมพันธ์วิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯ แต่งานเหล่านี้ยังขาดการทำความเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของพื้นที่กรุงเทพฯ ช่วงทศวรรษ 2440 ไม่ได้เกิดจากการเข้ามากำกับดูแลของรัฐและกลุ่มทุนต่างๆเท่านั้น แต่กรุงเทพฯ เติบโตอยู่ภายใต้เงื่อนไขปัญหาอาชญากรรมในฐานะส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจกรุงเทพฯ ดังกรณีศึกษาย่านสามเสนซึ่งเป็นตัวอย่างหลักในการศึกษาของผู้วิจัยในครั้งนี้

บทความนี้ต้องการเสนอว่าภายหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิตในทศวรรษ 2440 กลุ่มทุนจีนมีส่วนสำคัญต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของย่านสามเสนอย่างเข้มข้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสำคัญ 2 ประการ ประการแรก การก่อรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินภายใต้ทุนของรัฐมีผลสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของย่านสามเสน ประการที่สอง การอพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ของกลุ่มจีนทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจของพื้นที่สามเสนแทนที่กลุ่มคนดั้งเดิมอย่างชาวยุวน เงื่อนไขทั้งสองประการนี้นำมาซึ่งปัญหาการกระทบกระทั่งระหว่างรัฐกับราษฎรทำให้สามเสนเกิดอาชญากรรมอยู่บ่อยครั้ง แม้ว่าย่านสามเสนจะถูกพัฒนาจากผลพวงการสร้างพระราชวังดุสิต แต่ปัจจัยเหล่านี้กลับทำให้การจัดการอาชญากรรมของรัฐในท้องที่สามเสนเป็นไปด้วยความยากลำบาก

¹ บัณฑิต จุลาสัย; พีรศรี โปวาทอง; และรัชดา โชติพานิช. (2557). *วังสวนดุสิต*.

² Udornporn Teeraviriyakul. (2012). "Bangkok modern": the transformation of Bangkok with Singapore and Batavia as models (1861-1897).

³ วีระยุทธ ปีสาลี. (2555). *ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2427-2488*.

⁴ นนทพร อยู่มั่งมี. (2556). *กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2418 - 2458*.

⁵ โชคชัย มั่นตานุรักษ์. (2562). *เปลี่ยนกลิ่นกรุงเทพฯ สู่ความศิวิไลซ์: การจัดการปัญหาความสกปรก กลิ่นเหม็นและความไร้ระเบียบ ทศวรรษ 2410-2440*.

พื้นที่เชิงกายภาพของย่านสามเสนหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิต

หลังสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 ถนนมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงกรุงเทพฯ อย่างมาก รัฐบาลขยายถนนออกไปในหลายเส้นทางจากตัวพระนครทางด้านเหนือ ขณะเดียวกันมีการขยายถนนหลายสายนอกพระนคร โดยเฉพาะการตัดถนนสามเสนพร้อมกับตัดถนนพญาไท (นางเลิ้ง) ถนนนครสวรรค์ ถนนกรุงเกษม ถนนหน้าวัดรังษี¹ ที่เริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา การตัดถนนทางด้านเหนือยังนำมาสู่มูลค่าของที่ดินและมีการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาไปสู่ย่านสำคัญแห่งใหม่ขึ้นในกรุงเทพฯ ตั้งแต่แนวถนนสามเสน เริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษมปลายถนนจักรพงษ์ขึ้นไปจรดคลองสามเสนบริเวณถนนราชวัตร (กระนั้นถนนสามเสนที่เพิ่งสร้างใหม่ยังไม่ได้ก่อสร้างไปตลอดจนถึงคลองสามเสน) กระทั่งมีการสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นจึงมีการก่อสร้างถนนสามเสนเพิ่มเติมพร้อมกับขุดคลองเม่งเส็งขนานไปกับตัวถนนเพื่อเชื่อมคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านใต้กับคลองสามเสนทางด้านเหนือเข้าด้วยกัน²

นับตั้งแต่หลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ใน พ.ศ. 2440 รัฐบาลมีความคิดที่จะพัฒนาที่ดินทางตอนเหนือของพระนครอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ปีเดียวกันพระองค์ ทรงซื้อที่ดินสวนและทุ่งนาสามเสนระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมไปจรดคลองสามเสนด้วยเงินพระคลังข้างที่ โดยมีพระราชประสงค์เพื่อให้เป็นพระราชฐานใหม่สำหรับพักผ่อนส่วนพระองค์ ต่างจากก่อนหน้าที่เป็นเพียงการซื้อที่ดินพระราชทานให้กับพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอเพียงบางส่วนเท่านั้น พระองค์เล็งเห็นว่าพื้นที่ในทุ่งสามเสนอยู่ใกล้กับเส้นสถานีรถไฟในด้านตะวันออก ทั้งยังต้องการที่จะพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างเป็นวังให้กับพระเจ้าลูกเธอแทนพื้นที่ในพระบรมมหาราชวังที่ประสบกับสภาพแออัดและร้อนจัด³ โดยได้พระราชทานชื่อตำบลใหม่นี้ว่า “สวนดุสิต” (ในช่วงระยะแรกไม่โปรดเรียกพื้นที่นี้ว่า “พระราชวัง”)⁴ มูลเหตุการซื้อดินที่ในทุ่งสามเสนนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบายว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การพักผ่อนเป็น “ที่เย็นสบายดี จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินชายทุ่งแล้วสร้างพลับพลาขึ้น เป็นที่เสด็จไปประทับแรมสำราญพระราชอิริยาบถในวันเสาร์วันอาทิตย์ปลายสัปดาห์”⁵ ประจวบกับพื้นที่ทางตอนเหนือของพระนครเป็นพื้นที่ที่เป็นเรือกสวนไร่นาเสียส่วนใหญ่ ชุมชนไม่ได้หนาแน่นเหมือนทางตอนใต้ของพระนคร⁶

การเลือกพื้นที่เพื่อการพักผ่อนเป็นแนวคิดตะวันตกที่มาพร้อมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวและการตากอากาศ สอดรับกับสุขภาพและสุขลักษณะเรื่องความสะอาด เมื่อมีการสร้างสวนดุสิตขึ้นในทศวรรษ 2440 รัฐบาลได้วางระบบการจัดการภายในพื้นที่สวนดุสิตใหม่ทั้งหมด ในระหว่าง พ.ศ. 2441-2442 โดยเริ่มจากการก่อสร้างถนนสายหลักรวม 13 สายและสายรองอีกกว่า 10 สาย⁷ มีการปรับปรุงสาธารณูปโภคขึ้นภายในบริเวณสวนดุสิตและโดยรอบสวนดุสิตทั้งหมด ขณะเดียวกันมีการขยายถนนที่มีอยู่เดิมคือถนนสามเสนให้กว้างขวางขึ้นใน พ.ศ. 2442-2443 จากผลของการขยายถนนในย่านสามเสนส่งผลกระทบต่อที่ดินราษฎรที่อาศัยอยู่ตามแนวถนน ดังกรณีนายเปียนที่ตั้งบ้านเรือนติดกับวังพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรสพรปฏิภาณ แจ้งถึงความเดือนร้อนที่ดินของตนถูกทางเดินถนนตัดผ่าน⁸ ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐบาลสยามยังได้ว่าจ้างเงินจำนวนหนึ่งมาเป็นแรงงานก่อสร้างสวนดุสิตทั้งการถม

¹ บัณฑิต จุลาสัย; พีรศรี โปวาทอง; และรัชดา โชติพานิช. (2557). เล่มเดิม. หน้า 29.

² ณีรัฐดิ ปรียวณิช. (2560). เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนครสมัยรัชกาลที่ 1-5. หน้า 86.

³ ทำเนียบนาม ภาค 1-4 และทำเนียบข้าราชการวังหลัง. (2563). หน้า 464.

⁴ แจ้งความเรื่องสวนดุสิต. (2441, 7 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 15 ตอนที่ 50. หน้า 543.

⁵ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานวังเก่า. (2553). หน้า 108.

⁶ จีรวัดน์ แสงทอง. (2546). ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475. หน้า 60-62.

⁷ ณีรัฐดิ ปรียวณิช. (2560). เล่มเดิม. หน้า 84.

⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.8/8 แก้วไชถนนสามเสน (เม.ย. 118-6 พ.ย. 119).

ดินและปฐพีขึ้นในพื้นที่รอบๆ สวนดุสิต¹

ช่วงเวลาใกล้เคียงกันรัฐบาลได้ออก “พระราชกำหนดสุขาภิบาล กรุงเทพฯ ร.ศ. 116” ใน พ.ศ. 2440 โดยมีกระทรวงนครบาล รับผิดชอบกำกับดูแลในพื้นที่มณฑลกรุงเทพฯทั้งหมด ความสำคัญของการออกพระราชกำหนดดังกล่าวทำให้รัฐเข้ามาจัดการความสะอาดและป้องกันการแพร่กระจายของเชื้อโรคที่มาจากขยะมูลฝอย การจัดการท้องน้ำและความสกปรกในการเคลื่อนย้ายสิ่งโสโครก รวมไปถึงการจัดการดูแลท้องที่ที่รวมไปถึงการดูแลท้องถนน ไฟฟ้า ประปา คูคลอง สะพานต่างๆ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลมุ่งปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ คำนี้ถึงสัญลักษณ์ของพื้นที่ที่ต้องเน้นความสะอาดเป็นสำคัญ²

อย่างไรก็ตามการบังคับใช้พระราชกำหนดในระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จเท่าใด เนื่องจากราษฎรยังไม่เข้าใจแนวทางการจัดการของรัฐอย่างชัดเจน ใน พ.ศ. 2440 ได้เกิดปัญหาระหว่างรัฐกับราษฎร เนื่องด้วยความไม่เข้าใจในการจัดการขยะในท้องที่สามเสน ความทราบไปถึงพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ทรงแสดงความเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับราษฎร เพราะทรงขอไม่ให้ถือโทษกับราษฎรเพราะกฎเพิ่งตั้งใหม่ราษฎรยังไม่เข้าใจ “ความวิตกว่าการสุขาภิบาลนี้พึงจะเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก ราษฎรจะยังไม่เข้าใจในคุณของการที่จะจัดนั้นได้นัก เพราะฉะนั้นการที่จะฟ้องร้องราษฎรโดยอำนาจพระราชกำหนดนั้น ควรจะผ่อนผันสักเดือนละหนึ่งสัปดาห์ให้มาก ๆ ก่อน อย่าเพื่อฟ้องร้องขึ้นในเวลาแรกจัดนั้นนัก”³

พ.ศ. 2441 รัฐบาลได้ปรับปรุงกฎหมายเพิ่มเติมเพื่อบังคับใช้ในท้องที่โดยมีการปรับปรุงถนนสามเสนขึ้นเพื่อการขยายตัวของตึกแถวที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีการวางแนวทางให้ก่อสร้างอาคารเป็นตึกหรือปลูกสร้างด้วยไม้ที่แข็งแรง⁴ หนึ่งปีให้หลังของการออกพระราชบัญญัติดังกล่าว มีการบังคับใช้พระราชบัญญัติการจัดการขยะมูลฝอยขึ้นรอบพระราชวังดุสิตเพื่อให้เกิดความสะอาดเป็นที่เรียบร้อย⁵ อย่างไรก็ตามการจัดการของนครบาลกลับไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ในช่วงเดือนพฤศจิกายนของปีเดียวกัน ผลกระทบจากกลิ่นขยะมูลฝอยลอยคลุ้งไปทั่วบริเวณอยู่บ่อยครั้ง จนบรรดาเจ้านายที่ประทับอยู่ในเขตสวนดุสิตต้องร้องเรียนกระทรวงนครบาลอยู่บ่อยครั้ง⁶ ใน พ.ศ. 2442 พระยาเทเวศร์ฯ แจ้งต่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลว่า บนถนนสามเสนตอนบนมีกลิ่นโสโครกเวลาเสด็จอยู่เนื่องๆ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าการจัดการสุขาภิบาลระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

นอกเหนือปัญหาเรื่องกลิ่นและความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพื้นที่ผ่านการสร้างตึกแถวและถนนขึ้นใหม่ การพัฒนาเมืองเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ และการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้คน จนทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการพัฒนาถนนสามเสนในสภาพหน้า อาจสร้างปัญหากับราษฎรขึ้นได้ ข้อกังวลนี้มาจากประกาศการก่อสร้างที่อยู่อาศัยซึ่งเดิมเจ้าพนักงานมีประกาศไม่ให้ก่อสร้างบ้านที่ทำด้วยไม้ขัดแตะ รัชกาลที่ 5 จึงสั่งให้เจ้าหน้าที่ปลดประกาศห้ามดังกล่าวนั้นเสียแล้วทรงพิจารณาเสียใหม่ว่า “ในถนนนี้มีความประสงค์อย่างหนึ่ง ไม่อยากให้กรมสุขาภิบาลอนุญาตให้สร้างตึกอย่างเลวที่สำหรับจะสกปรกรูปร่าง ถ้าโดยเป็นโรงไม้ชั้นเดียววา ๒ ชั้นให้เรียบร้อยก็จะดีกว่า เพราะเจ้าของจะได้คิดเปลี่ยนแปลงบ้าง”⁷

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ยธ 9/42 เรื่องเบิกจ่ายการทำถนน (27 ก.ย. 118-27 พ.ย. 119).

² ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัลย์. (2560). เทศบาล: พื้นที่ เมืองและกาลเวลา. หน้า 34.

³ แหล่งเดิม. หน้า 30.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร5-56 รล-พล/1 ให้จัดซื้อที่ตำบลสามเสนเป็นที่ตั้งสิ่งของโสโครก ร.ศ. 116.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.12/8 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลออกประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร ศก 117 ตามซึ่งพระยาเทเวศร์กราบบังคับทูลด้วยเรื่องถนนสามเสน (2 มิ.ย. 118).

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.12/11 จัดการระงับสิ่งโสโครกต่างๆ ในบริเวณวังสวนดุสิต (25-29 ก.ค. 118).

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.12/13 ขอให้พลตระเวนว่ากล่าวจับกุมผู้ทิ้งของโสโครกที่ถนนสามเสนตอนบน(22 พ.ย. 118).

⁸ แหล่งเดิม.

⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.12/8 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลออกประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร ศก 117 ตามซึ่งพระยาเทเวศร์กราบบังคับทูลด้วยเรื่องถนนสามเสน (2 มิ.ย. 118).

ด้านหนึ่งตีกรามบ้านช่องในย่านสามเสนถูกพัฒนาไปด้วยสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ทั้งตึกแถวที่เริ่มปลูกสร้างขึ้นตามถนนสามเสน พร้อมกับการจัดสรรพื้นที่เพื่อปลูกไม้ดอกและไม้ผลในทั้งในและรอบสวนดุสิตตัวอย่างเช่นบนถนนช้างฮั้วปลูกต้นขนุน ถนนดวงตะวัน ปลูกต้นมะขาม และบางสวนจัดพื้นที่เป็นที่ปลูกข้าวหรือกุ่มนาโดยจัดทำเป็นนาหลวงที่ส่วนหนึ่งรัฐเอาข้าวสารไปถวายพระในวัด เบญจมบพิตรตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา¹ สามเสนถูกยกระดับความสำคัญมากขึ้นเมื่อ รัชกาลที่ 5 โปรดให้ขุดคลองประปาจาก บางหลวงเชียงราก ปทุมธานีมายังคลองสามเสน ใน พ.ศ. 2449 โดยมีจุดประสงค์เพื่อท่อน้ำเข้าคลองเพื่อป้องกันน้ำเค็มและใช้ในการกรองน้ำสะอาดเพื่อใช้ในพระนคร² พร้อมทั้งตั้งโรงสูบน้ำเพื่อขังน้ำและกรองน้ำบริสุทธิ์แจกจ่ายไปตามท่อสู่ตอนในของพระนคร³

ขณะเดียวกันปากตะวันออกของสามเสนมีการตัดถนนสำคัญอย่างถนนราชดำเนินเพื่อเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังมาสู่พื้นที่เขตพระราชวังดุสิตใน พ.ศ. 2442 นับเป็นการเชื่อมต่อพื้นที่เก่า(พระบรมมหาราชวัง) มาสู่พื้นที่ใหม่อย่างพระราชวังดุสิตที่ถูกออกแบบในสไตล์ตะวันตก⁴ นอกจากการสร้างสวนดุสิตและการตัดถนนแล้ว ยังมีการขยายพื้นที่ที่ยังกินอาณาบริเวณข้ามคลองสามเสนในบริเวณศรียาน ซึ่งเป็นที่ตั้งของวังและคฤหาสน์ขุนนางหลายแห่งที่เกาะตัวอยู่บริเวณใกล้ปากคลองสามเสนไปจรดพื้นที่จากปลายถนนนครไชยศรีไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณที่เรียกว่า “ท่าพายัพ” ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพื้นที่ที่เป็นท่าเรือรองรับเจ้านายฝ่ายเหนือ บริเวณเดียวกันยังเป็นที่ตั้งของวังพระองค์เจ้าดิถิลนพรัฐเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนของล้านนา (ปัจจุบันคือพื้นที่การไฟฟ้า นครหลวง)⁵ ตลอดจนสาธารณูปโภคสำคัญโดยใน พ.ศ. 2452 กรมคลองดำเนินการจัดการน้ำในเขตพระราชวังดุสิต โดยมีการสร้างประตูน้ำขนาดเล็กในพื้นที่ทั้งการสร้างประตูน้ำปากคลองท่าวัดราชาธิวาส และประตูน้ำปากคลองที่แยกจากคลองสามเสนที่เชื่อมมายังคลองผดุงกรุงเกษมตรงข้ามวัดมกุฏกษัตริยาราม⁶

จากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพของย่านสามเสนหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิตอันเนื่องมาจากรัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาและขยายพื้นที่ทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ โดยมุ่งจัดการและพัฒนาที่ดินเพื่อประโยชน์จากการขยายตัว “ความเป็นเมือง” ของกรุงเทพฯ ไปทางด้านเหนือของพระนครกลุ่มทุนของรัฐ ผลดังกล่าวนำมาสู่แรงจูงใจให้กลุ่มทุนของรัฐและชาวจีนประกอบกิจการและเป็นแรงงานในย่านสามเสนมากขึ้น

การจัดการพื้นที่และการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยทุนจีนในย่านสามเสน

ในประเด็นนี้ผู้ศึกษามุ่งนำเสนอประเด็นการจัดการพื้นที่ย่านสามเสนหลังการสร้างพระราชวังดุสิต 2 ประเด็นสำคัญ คือ การก่อรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิตและการเติบโตทางเศรษฐกิจในท้องที่สามเสนภายใต้กลุ่มนายทุนชาวจีน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การก่อรูปกรรมสิทธิ์ที่ดินหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิต

ภายหลังการพัฒนาพื้นที่ดุสิตส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินในทศวรรษ 2440 อันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการต่าง ๆ⁷ รัฐบาลโดยพระคลังข้างที่ได้เวนคืนและซื้อที่ดินจากผู้อาศัยเดิมเพื่อนำมาใช้ในการก่อสร้างพระราชวังดุสิต ตั้งใน พ.ศ. 2442 หม่อมเจ้าเปล่ง ชุมแสง ที่อาศัยอยู่ในบริเวณริมคลองสามเสนทางทิศใต้ต้อง

¹ กรณีการ์ ต้นประเสริฐ. (2553). พระราชวังพญาไท ในวันวาทผ่านดิน. หน้า 10-11.

² ส. พลายน้อย. (2555). แม่น้ำลำคลอง. หน้า 122.

³ พิพัฒน์ ไทยอารี. (2535). การจัดการระบบ “รัฐพาณิชย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พัฒนาการและผลกระทบต่อสังคมไทย”. ใน การประชุมวิชาการประจำปี 2535 เรื่อง 100 ปีแห่งการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พัฒนาการและผลกระทบต่อสังคมไทย. หน้า 170.

⁴ ชาตรี ประภิตนันทการ. (2558). สถาปัตยกรรมไทยหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 49. หน้า 288.

⁵ โรม บุนนาค. (2553). บันทึกผ่านดิน ชุด ดำเนินทุ่งกลางกรุง. หน้า 81.

⁶ อธิบายคำในสารานุกรมและบทความบางเรื่องของ อุดล อิมโอชา (อุทิศบูชาพระคุณ). (2525). หน้า 28.

⁷ คริส เบเกอร์, และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2559). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. หน้า 140.

ย้ายไปอยู่บ้านหลังใหม่ในคลองบางกอกน้อยด้วยเหตุที่รัชกาลที่ 5 ต้องการซื้อที่ดินเพื่อพระราชทานแก่เจ้าจอมมารดาฝ่ายใน¹ ขณะเดียวกัน ใน พ.ศ. 2443 พระคลังข้างที่ได้เวนคืนและจัดซื้อที่ดินของวัดแหลม วัดช่องลม วัดพนมและวัดดุสิต²

การจัดตั้งหรือรักษากรรมสิทธิ์พัฒนาขึ้นใน พ.ศ. 2416 นับว่าเป็นการปฏิรูปการคลังที่ยังผลให้รายได้ของแผ่นดินซึ่งเดิมอยู่ในการควบคุมดูแลของบรรดามูลนายต่าง ๆ ถูกจัดเก็บไว้ใน การดูแลของรัชกาลที่ 5 ทั้งหมดโดยมีพระคลังข้างที่เป็นผู้ดูแลหลัก พระคลังข้างที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการจัดการดูแลพื้นที่ในกรุงเทพฯ และพื้นที่โดยรอบ รวมไปถึงในเขตท้องที่สามเสนและดุสิต เดิมพื้นที่สามเสนเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้รับการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมือง ในช่วงทศวรรษ 2430-2440 พื้นที่สามเสนยังคง“เป็นที่สวน มีลำรางแลร่องสวนเป็นที่ลุ่มตลอดไป”³ สลับกับพื้นที่ที่เป็นทุ่งนาเรียกว่าบริเวณทุ่งหลวง⁴ ซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับการทำสวนต่างๆ ในเขตฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีมีการทำกร่องสวนและการทำนาของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และราษฎรมาแต่เดิม เพียงแต่การทำสวนทางฝั่งพระนครที่มีพื้นที่สวนเบาบางกว่าทางฝั่งธนบุรี ในพื้นที่สามเสนนั้นเป็นพื้นที่นาสลับพื้นที่สวนสืบเนื่องมาในระยะหลังมีการทำสวนในพื้นที่ของบ้านคหบดี ข้าราชการในพื้นที่ใน พ.ศ. 2441 รัฐบาลให้เจ้าพนักงานสรรพากรในทำหน้าที่เก็บเงินอากรค่าสวนใหญ่ในพื้นที่มณฑลกรุงเทพฯ พื้นที่ย่านสวนทางทิศเหนือพระนครยังเป็นสวนชั้นในที่มีอาณาบริเวณตั้งแต่สามเสนใต้ ทุ่งสัมป่อย ตลอดไปจนถึงเขตพระนครชั้นในย่านบางขุนพรหมบางลำพูบน ยังคงสภาพเป็นพื้นที่สวน⁵ ที่เต็มไปด้วยสวนผลไม้ต่างๆ ทั้งกล้วย มะม่วง มะพร้าว⁶

พระคลังข้างที่ยังได้เข้ามาจัดการดูแลทรัพย์สินจำพวกที่ดินอสังหาริมทรัพย์มากมายจนเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ ผ่านการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินของพระคลังข้างที่ในลักษณะต่างๆ ผ่านการจับจอง ที่ดินหลุดจำนอง หรือโอนที่หลวงมาไว้ในกรรมสิทธิ์ให้เช่าตึกแถวและตลาด⁷ ขณะเดียวกันมีการออกโฉนดที่ดินและการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับเอกชนต่างๆ ทำให้การถือครองเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินขยายตัวมากขึ้น ดังกรณีข้าราชการซื้อขายที่ดินรายหนึ่งคือหลวงอนุชิตพิทักษ์ได้ซื้อขายที่ดินต่อจากครอบครัวนายเสื่อที่สภาพพื้นที่ยังเป็นสวนแปลงชนิด พ.ศ. 2442⁸ การเปลี่ยนแปลงที่ดินเหล่านี้ยังนำมาสู่การปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบสังคมเมืองน้ำมาสู่สังคมที่มุ่งเน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมเมืองบนกขยายตัวอย่างรวดเร็วมากขึ้น⁹ อีกทั้งมีการจัดซื้อที่ดินของรัฐบาลภายใต้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างความวิตกกังวลไม่ใช่น้อยแก่ผู้อาศัยมาแต่เดิมในพื้นที่ที่จัดสร้างสวนดุสิต¹

พรทวี สุปถนนานท์ ได้ศึกษาการซื้อที่ดินของพระคลังข้างที่ตามท้องที่ต่างๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2441-2445 โดยชี้ให้เห็นว่าพระคลังข้างที่ได้ซื้อที่ดินในเขตตัวเมืองชั้นในไปกว่า 4,000 ไร่ (เฉพาะในท้องที่สำเพ็ง บางรัก พระนคร และดุสิต) ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ที่จะพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ขึ้นในท้องที่ต่างๆ โดยเฉพาะในท้องที่ดุสิตนั้นพระคลังข้างที่เข้ามาจัดซื้อที่ดินอย่างมากในช่วงต้นทศวรรษ 2450 เพื่อต้องการพื้นที่ในการก่อสร้างและพัฒนาพื้นที่รอบสวนดุสิต¹¹ นอกจากการซื้อที่ดินแล้วมีการก่อสร้างห้องแถวเพื่อปล่อยเช่าให้แรงงานชาวจีนพักอาศัยและดำเนินกิจการการค้าในตึกแถว ตัวอย่างชาวจีน

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2477). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4.

² พรทวี สุปถนนานท์. (2542). การจัดการอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2444-2475.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2527). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 1 มกราคม จุลศักราช 1265-31 ธันวาคม จุลศักราช 1266 พุทธศักราช 2446-2447.

⁴ พลาคศิย สิทธิธัญกิจ. (2551). กรุงเทพฯศึกษา. หน้า 203.

⁵ ประกาศเก็บเงินอากรสวนใหญ่ในมณฑลกรุงเทพฯ. (2441, 1 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 15 ตอนที่ 52. หน้า 569-570.

⁶ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.1/224 นายอุย, กับพวกพากันตัดต้นไม้ของหลวงที่สวนดุสิตแลพาเรือคนผู้รักษาสวน ขอให้รับเหตุทำโทษเสียให้เขตหลายบ้างจะสะดวกแก่ผู้รักษาสวนต่อไปด้วย (29 ก.ค.-6 ส.ค. 127).

⁷ ชัยธวัช ตุลาธน (บรรณาธิการ). (2557). พระพรหมช่วยอำนวยให้ขึ้นฉำ เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์หลัง 2475. หน้า 33-34.

⁸ ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ [การยื่นคำขอเกี่ยวกับที่ดินและโฉนดที่ดิน]. (2442, 18 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 16 ตอนที่ 12. หน้า 155.

⁹ ชัยธวัช ตุลาธน(บรรณาธิการ). (2557). เล่มเดิม. หน้า 251.

¹⁰ บัณฑิต จุลาลัย; พีรศรี โปวาทอง; และรัชดา โขติพานิช. (2557). เล่มเดิม. หน้า 30 -33.

¹¹ พรทวี สุปถนนานท์. (2542). เล่มเดิม.

ในพื้นที่สามเสนที่เข้าตึกของพระคลังข้างที่ในการดำเนินกิจการ เช่น จีนง่วนกิดเข้าตึกแถวเพื่อเปิดกิจการร้านค้าใน พ.ศ. 2445¹ ขณะที่การพัฒนาโดยให้เช่าอสังหาริมทรัพย์ได้มีการขยายพื้นที่ออกไปเป็นวงกว้าง จากพื้นที่สามเสนในเขตสวนดุสิต ได้ขยายต่อเนื่องไปทางตอนเหนือของคลองสามเสน มีการจัดซื้อที่ดินบริเวณเชิงสะพานกิมแข่งหลีเพื่อจัดทำห้องแถวให้กับเจ้านายต่างๆ ใน พ.ศ. 2452 สร้างเป็นตึกแถว 2 ชั้น²

บรรยากาศพื้นที่สามเสนในสายตาคนนอกอย่างชาวต่างชาติคนหนึ่งที่มีโอกาสเข้ามาในพระนครชี้ให้เห็นถึงพระราชวังดุสิตก่อนปี พ.ศ. 2450 ว่าเป็นพื้นที่อาศัยสำคัญย่านชานเมืองของเจ้าขุนมูลนายเต็มไปหมด³ ในนิราศชมพระราชวังสวนดุสิต(สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2440) พรรณนาให้เห็นสภาพพื้นที่บนถนนสามเสนตั้งแต่สะพานเทวศรีไปทางทิศเหนือว่ามีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่โดยมีการสร้างห้องแถวให้เข้าขึ้น “ชมถิ่นฐานห้องแถวแนวมรรคา ใครประสงค์ต้องส่งค่าเช่าให้ จึงจะได้อยู่เย็นเป็นสุขา คนไร้ที่มีทรัพย์กับสินค้ำ พากันมาเช่าอยู่ดูสบาย”⁴

เมื่อมีการพัฒนาพื้นที่สวนดุสิตอย่างกว้างขวาง รั้วจึงได้สร้างถนนเพิ่มเติมขึ้นในพื้นที่เขตพระราชวังรวมกว่า 50 สาย และขยายพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อรองรับการขยายตัวในกิจการการค้าทางตอนเหนือโดยมีการสร้างห้องแถวไม่ให้คนเช่า เมื่อผู้คนเข้ามาจับจองเช่าพื้นที่รัฐจึงขยับขยายและเปลี่ยนเป็นตึกแถวแทน โดยมีการชักจูงผู้เช่าเพื่อประกอบกิจการทางการค้าและเป็นที่พักให้กับกุลิณีที่เข้ามาทำงานในพื้นที่สวนดุสิต⁵

จะเห็นได้ว่าบทบาทของคลังข้างที่ในการจัดซื้อที่ดินในย่านสามเสน ก่อให้เกิดการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ในพื้นที่มากมาย ทั้งการก่อสร้างตึกแถวและตลาดเพื่อให้กลุ่มคนภายนอกเข้ามาเช่าพื้นที่เพื่ออาศัยและประกอบกิจการการค้าอย่างชาวเงินที่จะเป็นกำลังหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจในย่านสามเสนต่อไป

การเติบโตทางเศรษฐกิจในท้องที่สามเสนภายใต้กลุ่มนายทุนชาวจีน

แต่เดิมกลุ่มคนที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในพื้นที่สามเสนทั้งคนโปรตุเกส คนเขมร คนจีนไหหลำ และคนญวนที่อพยพมาจากเวียดนาม ชาวนวนเหล่านี้อาศัยอยู่ตามริมน้ำเจ้าพระยาบริเวณชุมชนบ้านเขมร (วัดคอนเซ็ปชัญ) มีการทำสวนและเลี้ยงสัตว์ต่างๆ ทั้งเลี้ยงไก่ เป็ด หมู และวัวนม⁶ ขณะที่ชาวจีนไหหลำ ทำประมง ต่อเรือ เลี้ยงหมู ทำโรงเลื่อยแปรรูปไม้ บริเวณศาลเจ้าจู้โบ๋เนี้ยว แถบคลองวัดส้มเกลี้ยง (วัดราชผาติการาม) และชาวนวนทำการค้าขาย ทำประมงช่างฝีมือ ทหารปืนใหญ่ ทำนา ทำสวน และต้มกลั่นสุรา⁷

หลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิตและการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ภายใต้การกำกับดูแลของพระคลังข้างที่นั้น กลุ่มนายทุนชาวจีนมีบทบาททางเศรษฐกิจแทนที่กลุ่มคนที่อาศัยดั้งเดิมในพื้นที่สามเสน ตัวอย่างเช่น คหบดีชาวจีนอย่างากรเต็ง (นายเตี้ยอุเต็งหรือหลวงอุดรภัณฑพานิช) ได้เปิดกิจการต่างๆ ในพื้นที่ริมคลองสามเสน ทั้งโรงสีไฟ โรงเลื่อยจักร อู่เรือ ขึ้นใน พ.ศ. 2441 และยังเป็นเจ้าของห้างร้านชื่อดังในพระนครในนาม “กิมแข่งหลี”⁸

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.42.4/50 ส่งประกาศให้อำเภอติดที่ห้องโรงแถวตำบลสามเสน ซึ่งจีนง่วนกิดเช่าอยู่เงินค่าเช่าค้าง แลครบกำหนดประกาศแล้ว ห้ามผู้ร้องทักท้วงไม่ (28 ส.ค.-27 ก.ย. 121).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.18.1 ข/62 ชื่อที่ดินเชิงสะพานกิมแข่งหลี (ถนนสามเสน) (21 เม.ย.-2 พ.ค. 127).

³ เมืองบางกอก. (2563). หน้า 17.

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2545). *กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ*. หน้า 225.

⁵ สยามพร ทองสารี. (2526). ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร.

⁶ Edward Van Roy (เขียน) ยุคติ มุกดาจิตร(แปล). (2565). *ก่อสร้างบางกอก*. หน้า 111.

⁷ ปราณี กล้าส้ม. (2552). *ย่านเก่าในกรุงเทพฯ เล่ม 1*. หน้า 227.

⁸ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2526). *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 1*. หน้า 265.

อาคารตั้งเป็นพ่อค้าชาวจีนสำคัญในการออกเงินส่วนตัวเพื่อสร้างสะพานข้ามคลองสามเสน (ที่จะรู้จักกันในนามสะพานอาคารตั้งหรือสะพานกิมเซ่งหลี)¹ การที่อาคารตั้งมีเจตจำนงในการก่อสร้างสะพาน เพราะอาคารตั้งมีผลประโยชน์จากกิจการที่ตนถือครองอยู่ ซึ่งกิจการของอาคารตั้งยังเป็นการร่วมมือกับรัฐบาลสยามผ่านพระคลังข้างที่ ทั้งการรับซื้อสินค้า ทำป่าไม้ รับผิดชอบอาคารจนเป็นห้างร้านที่เติบโตและมีชื่อเสียงห้างหนึ่งในกรุงเทพฯ นอกจากนี้บริษัทกิมเซ่งหลียังถือหุ้นส่วนร่วมกับพระคลังข้างที่และนายทุนตะวันตกถือหุ้นทางการเงินในแชร์ของแบงก์สยามกัมมาจลขึ้นใน พ.ศ. 2449²

บริษัทดำเนินมาจนถึงในรุ่นลูกหลานโดยเป็นหุ้นส่วนกับกลุ่มชาวจีนในสยามร่วมกันก่อตั้งธนาคารพาณิชย์และตั้งบริษัทเดินเรือเมล์จีนสยามใน พ.ศ. 2451 โดยมีหลวงโสภณเพชรรัตน์ (จิ่นกี กิมเซ่งหลี) ทายาทรุ่นถัดมาเริ่มกิจการดังกล่าวโดยได้รับความร่วมมือจากพ่อค้าและชาวจีนในสยามและส่วนหนึ่งในจีนตั้งขึ้นเป็นกลุ่มสมาคม มีจุดมุ่งหมายเพื่อต่อต้านธุรกิจผูกขาดชาวตะวันตก ตามท้องที่มีพ่อค้าคนจีนกระจุกตัวเช่น แถวย่านวัดสามจีน (วัดไตรมิตรวราราม) บ้านหม้อ ตำบลตลาดใหม่ สะพานเหล็ก สำเพ็ง และสามเสน³ ทั้งนี้บริษัทกิมเซ่งหลียังเปิดกิจการธุรกิจเรือเมล์ท้องถิ่นระหว่างตลาดพลุกกับราชวงศ์โดยมีหุ้นร่วมกับนายบุญรอด (พระยาภิรมย์ภักดี) และนายฝรั่งท่านหนึ่ง ใน พ.ศ. 2453⁴

สามเสนนับว่าเป็นย่านสำคัญย่านหนึ่งนอกพระนครทางตอนเหนือที่มีความคึกคักทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ตลาด ห้างร้าน โรงบ่อน โรงสี โรงเรือบ ตึกแถวมีชนชั้นปกครองและชนชั้นใต้ปกครองอาศัยปะปนร่วมกัน ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ได้เล่าถึงบรรยากาศของตลาดสามเสนว่า นอกจากอาหารสดและแห้งทั่วไปที่มีอยู่ทั่วไปในตลาด ย่านนี้ยังมีสินค้าขึ้นชื่อสำคัญ คือ ปลาเทโพที่ชาวญวนเลี้ยงกันมากในย่านสามเสน⁵ ขณะเดียวกันใน พ.ศ. 2448 ชาวตะวันตกยังสร้างโรงงานผลิตน้ำโซดาและน้ำอัดลมขึ้นในพื้นที่สวนดุสิต⁶

โดยเฉพาะอย่างยิ่งชื่อเสียงของสามเสน เป็นที่ตั้งของโรงบ่อนขนาดใหญ่กรุงเทพฯ พื้นที่หนึ่ง พ.ศ. 2430 รัฐบาลได้ยกเลิกอาคารบ่อนเบี้ยขึ้นในกรุงเทพฯ และพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้โรงบ่อนสามเสนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางและดำเนินกิจการมาอย่างต่อเนื่อง ข้อมูลทางสถิติเกี่ยวกับโรงบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ เมืองใกล้เคียงอย่างนนทบุรี ระบุว่า พ.ศ. 2431 มีจำนวนบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ และใกล้เคียง ถึง 403 บ่อน ยกเลิกไปจำนวน 336 บ่อน และคงไว้อีก 67 บ่อน หนึ่งในนั้นได้งดเว้นโรงบ่อนสามเสนที่อยู่ในได้รับอนุญาตไว้ด้วย⁷

โรงบ่อนสามเสนได้รับการดูแลและเปลี่ยนมือมาสู่ผู้ประกอบการใหม่ แต่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคนของรัฐอีกต่อหนึ่ง ใน พ.ศ. 2433 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย (ขณะทรงเป็นพระองค์เจ้าไชยันตมงคล) ขอพระราชทานกราบบังคมทูลให้งดเว้นการยกเลิกบ่อนสามเสน โดยพระองค์จะขอเป็นผู้จัดการดูแล ด้วยทรงเล็งเห็นว่าทำเลที่ตั้งของโรงบ่อนสามเสนอยู่ในท่ามกลางเรือกสวน ไม่มีที่ศุนจขาดเป็นการเปิดเผยโดยทั่วไปและอยู่ระหว่างเส้นทางสัญจรไปมาในพื้นที่ได้⁸ นอกจากนี้กิจการโรงบ่อนภายใต้การกำกับดูแลของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยแล้ว ยังมีการลักลอบเปิดโรงบ่อนที่ดำเนินกิจการโดยคนจีนควบคู่กันไป ใน พ.ศ. 2432 มีการออกจับกลุ่มจีนเต็ก จินโงะ จินเอี่ยม สาเหตุเนื่องมาจากจีนทั้ง 3 ลักลอบเปิดโรงบ่อนผิดกฎหมายโดยไม่ได้รับ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ยธ.9/37 เรื่องสะพานเทเวศร์ และถนนสามเสน และเรื่องปลูกต้นไม้ข้างถนนสามเสน และเรื่องสะพานกิมเซ่งหลี (21 - 25 ก.พ. 117).

² สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมภาษณ์. (2552). ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย(พ.ศ. 2398-2453). หน้า 102.

³ พรณี บัวเล็ก. (2541). สยามในกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลง: ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 116-119.

⁴ จิตรา กอนันท์เกียรติ. (2552). แพ้แล้วกลับมาชนะได้อย่างไร plus ความรู้จากสิงห์. หน้า 160- 161.

⁵ ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์. (2557). แม่ครัวหัวป่าก์.

⁶ เอนก นาวิกมูล. (2542). ตำนานห้างร้านสยาม. หน้า 100.

⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2465). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17 เรื่องตำนานการเลิกบ่อนเบี้ย และเลิกหวย.

⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.18.1ค/13 เรื่องพระองค์เจ้าไชยันต์ ขอพระบรมราชานุญาตให้โรงบ่อนเบี้ยตำบลสามเสนได้ตั้งอยู่ในที่บ้านสวน (10 ม.ค. ร.ศ. 109).

อนุญาติ¹

การเปลี่ยนแปลงของโรงบ่อนสามเสนเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อรัฐบาลต้องการจัดการโรงบ่อนขึ้นในกรุงเทพฯ โดยรัฐต้องการดึงโรงบ่อนไปสู่การจัดการของรัฐโดยตรง ใน พ.ศ. 2435 รัฐยกเลิกโรงบ่อนเบี้ยไปหลายแห่งแต่ได้สงวนโรงบ่อนเบี้ยสามเสนร่วมกับโรงบ่อนอื่นๆ ในกรุงเทพฯ อีก 16 แห่ง จากการยกเลิกโรงบ่อนในครั้งนี้ รัชกาลที่ 5 ถือโอกาสปรับปรุงแก้ไขโรงบ่อนสามเสนให้ดีขึ้น ทรงใช้เงินส่วนพระองค์ซื้อที่ดินและสร้างตึกแถว พร้อมกับโอนโรงบ่อนสามเสนมาขึ้นกับพระคลังข้างที่โดยตรง² พ.ศ. 2453 เป็นปีสุดท้ายก่อนขึ้นรัชกาลใหม่ ปรากฏว่าอาคารบ่อนเบี้ยสามเสน ทำรายได้ให้กับรัฐไม่ต่ำกว่า 128,400 บาท³ กระทั่งมายกเลิกโรงบ่อนสามเสนใน พ.ศ. 2455⁴ เป็นอันสิ้นสุดกิจการโรงบ่อนที่ดำเนินกิจการจากเอกชนไปสู่การจัดการของรัฐบาลสยามโดยตรง

ด้านหนึ่งกิจการโรงรับจำนำเกิดขึ้นมาพร้อมกับการดำเนินกิจการโรงบ่อนในพื้นที่ กิจการดังกล่าวมักเป็นชาวจีนเป็นผู้ดำเนินกิจการ ในสามเสนโรงรับจำนำสำคัญ ได้แก่ โรงรับจำนำของจีนหลิมริมบ่อนสามเสน อนุญาติให้เปิดทำการได้ใน พ.ศ. 2444⁵ ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่รัฐบาลออกพระราชบัญญัติในมณฑลกรุงเทพฯ ว่าด้วยการกำหนดพื้นที่โรงรับจำนำ จนมีการขยายตัวและประกาศโรงรับจำนำขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2445 ว่ามีถึง 61 แห่งกระจายทั่วกรุงเทพฯ รวมทั้งไปถึงพื้นที่สามเสนเช่นกัน⁶ หลังจากที่รัฐบาลออกกฎหมายเกี่ยวกับโรงรับจำนำ ยังคงมีกลุ่มคนจีนเข้ามาเปิดกิจการโรงรับจำนำอย่างต่อเนื่อง ต่อมาจีนเฮง คนในบังคับสยามได้เปิดโรงรับจำนำหน้าบ่อนสามเสนเช่นกัน⁷ ขณะที่ใน พ.ศ. 2452 จีนเหล็งก็เข้ามาเปิดกิจการโรงรับจำนำบริเวณบ่อนสามเสน ในชื่อกิจการว่า “หยงฮวด”⁸ ซึ่งเป็นผลพวงจากการออกกฎหมายขึ้นเพื่อให้เอกชนต่างๆ โดยเฉพาะชาวจีนเข้ามาดำเนินกิจการได้อย่างถูกกฎหมาย

ดังนั้นโรงบ่อนและโรงรับจำนำในสามเสนจึงเกิดขึ้นท่ามกลางพื้นที่กิจกรรมของผู้คนเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดกิจการลักลอบที่เสี่ยงต่อกฎหมายบ้านเมือง ทั้งการลักลอบจำหน่ายฝิ่น สุราเถื่อน โรงโสเภณี ซึ่งส่วนใหญ่มีแรงงานชาวจีนเป็นผู้ให้บริการหลัก⁹ โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้โรงบ่อนอย่างชุมชนดาวช่างปากคลองสามเสนที่เป็นพื้นที่ห้องแถวผู้คนอาศัยอย่างหนาแน่น บางรายเช่นกรณีนายเอี้ยน ป่วยเป็นโรคลงแดงเนื่องจากใช้ชีวิตอยู่กับการสูบบุหรี่โดยรอบโรงบ่อนสามเสน ใน พ.ศ. 2443 เจ้าภาษีฝิ่นพาโปลิศในท้องที่เข้ามาจับกุมการขายฝิ่นเถื่อนโดยรอบสวนดุสิตโดยเฉพาะบริเวณบ้านกลายเป็นพื้นที่จับกุมบ่อยครั้ง จนทำให้หลวงอุดรภัณฑพานิชถึงกับต้องขอปรับทุกข์กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงปัญหาการจับกุมฝิ่นเถื่อนที่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนยิ่งนัก¹⁰ จากกรณีดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่าภายใต้การเติบโตของเศรษฐกิจสำคัญอย่างกิจการโรงบ่อนและโรงรับจำนำของคนจีนในย่านสามเสน ดำเนินควบคู่ไปกับ ปัญหาอาชญากรรม ลักลอบสิ่งผิดกฎหมายที่รัฐกับราษฎรต้องเผชิญกันอยู่บ่อยครั้ง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.42.11/2 เครเตปอนเดนซ์เรื่องหมื่นพิรมย์ภักดีจับจีนเตก, โหง เอม ลักเล่นบ่อน โป ไฟ ตำบลทุ่งสามเสน (2 พ.ศ. 109-6 มิ.ย. 111).

² ชัยธวัช ตุลาธน (บรรณาธิการ). (2557). เล่มเดิม. หน้า 34.

³ แจ้งความกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่องว่า ประมุขผูกขาดอาคารบ่อนเบี้ยแอลกอฮอล์จีน ก.ข. มณฑลกรุงเทพฯ จำนวนศก 129. (2452, 6 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 26 ตอนที่ 0ง. หน้า 3495-3496.

⁴ เล่มเดิม. หน้า 44-45.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.9 ค/23 จีนหลิม บังคับสยามขอตั้งโรงรับจำนำที่ตำบลริมบ่อนสามเสน แต่เดือนกุมภาพันธ์ 120 ได้อนุญาตแล้ว (30 ม.ค. 120-4 พ.ศ. 127).

⁶ นันทนา โชติเวทธารัง. (2528). โรงรับจำนำกับเศรษฐกิจสังคมไทย พ.ศ.2438-2498.

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.9 ค/152 จีนเฮง บังคับสยาม ขออนุญาตตั้งโรงรับจำนำ ตำบลตลาดสามเสน เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 121 สั่งอนุญาตแล้ว (23 ธ.ค. 121-12 ส.ค. 126).

⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.9 ค/346 จีนเหลงเจ้าของโรงรับจำนำตำบลบ่อนสามเสนลาไปเมืองจีน ขอให้จีนช้อยทำการแทน (10-13 ส.ค. 128).

⁹ นันทนา โชติเวทธารัง. (2528). เล่มเดิม.

¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2509). ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บริหารราชการแผ่นดิน ภาค 1 ระหว่างพุทธศักราช 2424 ถึง พุทธศักราช 2435. หน้า 152.

นอกจากนี้ในทศวรรษ 2440 รัฐบาลมีแผนขยายพื้นที่ทำนาใหม่ ๆ และต้องการส่งออกข้าวในปริมาณที่เพิ่มสูงขึ้น¹ ระหว่างปี พ.ศ. 2446-2447 รัฐบาลมีการสำรวจพื้นที่การทำนาในมณฑลกรุงเทพฯ เฉพาะในเขตพื้นที่ดุสิต สัดส่วนพื้นที่ทำนายังถือว่าน้อยกว่าในท้องที่มณฑลกรุงเทพฯ อย่างท้องที่บางรัก แงร์ร้อน หนองแขม บางขุนเทียน ภาษีเจริญ ตลิ่งชัน บางซื่อ บางเขน และบางกะปิ² อย่างไรก็ตามแม้ว่าสัดส่วนพื้นที่ในเขตดุสิตจะมีสัดส่วนพื้นที่การทำนากว่า แต่พื้นที่กลับเป็นพื้นที่ที่มีการเก็บอัตราอากรค่านาที่สูงมาก ใน พ.ศ. 2448 มณฑลกรุงเทพฯ ให้ข้อมูลว่าท้องที่ดุสิตต่อเนื่องไปยังย่านบางซื่อ ถูกจัดให้เป็นพื้นที่นาเอกที่มีอัตราค่านาสูงกว่านาชั้นอื่น ๆ³

จากการขยายตัวพื้นที่ทำนาและปริมาณการค้าข้าวที่สูงอย่างต่อเนื่องในพื้นที่กรุงเทพฯและใกล้เคียง ส่งผลให้เกิดกิจการโรงสีของชาวจีนขึ้นในย่านสามเสน ช่วงต้นทศวรรษ 2450 คหบดีชาวจีนที่ผันตัวมาเป็นพ่อค้ารายใหญ่อย่างหลวงจิตรจำนวานิช (ถมยา) เปิดกิจการโรงสีมากมายในกรุงเทพฯ เฉพาะย่านสามเสนประกอบด้วยโรงสีถมยา โรงสีหลีเจงจั้นและโรงสีสามเสน ตลอดจนเปิดกิจการเชร้อสามเสน⁴ ความร่ำรวยของหลวงจิตรจำนวานิชแสดงให้เห็นชัดเจนเมื่อครั้งรัชกาลที่ 5 สวรรคตใน พ.ศ. 2453 หลวงจิตรจำนวานิชได้มีโอกาสดำเนินค้าหาข้าวสารและแจกเงินในงานพระบรมศพ เป็นจำนวนกว่า 1,125 บาท⁵ ภายหลังจากธุรกิจของหลวงจิตรฯ มีปัญหาและล้มละลายไปในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 นอกเหนือกิจการโรงสีซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในมือของคหบดีชาวจีนจากภายนอก

จากการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มทุนจีนที่เข้ามาเปิดกิจการหลังการสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นในย่านสามเสน ทั้งกิจการตลาด โรงบ่อน โรงรับจำนำ โรงสีข้าว ฯลฯ ได้มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สามเสนอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันรัฐได้เข้ามาพัฒนาและจัดการที่ดินในเขตสามเสนและรอบสวนดุสิตดำเนินกิจการโดยพระคลังข้างที่ ทั้งการซื้อขาย จับจองที่ดิน เช่าอาศัยตึกแถว ร้านค้า ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลให้ผู้คนเข้ามาใช้พื้นที่ทำกิจกรรมและมีปฏิสัมพันธ์อยู่เสมอ ส่วนหนึ่งของผลพวงเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดอาชญากรรมผิดกฎหมายภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการลักเล็กขโมยน้อย การปล้นชิงทรัพย์ การทำลายพืชสวน การลักลอบเล่นการพนัน การค้าสุราเถื่อน ฯลฯ

อาชญากรรม : ส่วนหนึ่งของการเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่สามเสน

ในประเด็นนี้จะชี้ให้เห็นว่า ส่วนหนึ่งของการเติบโตทางเศรษฐกิจย่านสามเสนในทศวรรษ 2440 จากการพัฒนาที่ดินไปสู่การสร้างพระราชวังสวนดุสิตและการจัดการอสังหาริมทรัพย์ในย่านสามเสน การไหลบ่าของกลุ่มคนจีนเข้ามาประกอบกิจการและเป็นแรงงานในพื้นที่ ตลอดจนปัญหาการลักลอบผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนของชาวยวน ได้นำมาสู่การเกิดอาชญากรรมและปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรในพื้นที่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

หลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิต ในทศวรรษ 2440 รัฐบาลได้วางระบบจัดการพื้นที่โดยรอบขึ้นใหม่ ซึ่งมาจากการออกพระราชกำหนดสุขาภิบาล ร.ศ. 116 และเป็นช่วงเวลาที่มีการออกพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ที่มีผลต่อการควบคุมดูแลและจัดการเมืองของรัฐให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และด้วยพื้นที่ของสามเสนอยู่ใกล้กับพระราชวังสวนดุสิตและมักเกิดอาชญากรรมอยู่บ่อยครั้ง จึงทำให้รัฐจัดตั้งโรงพลตระเวนในพื้นที่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2442

ในช่วง พ.ศ. 2442-2443 พลตระเวนรายงานถึงคดีความต่าง ๆ มากมายในท้องที่สามเสน ไม่ว่าจะเป็นการลักทรัพย์

¹ คริส เบเคอร์; และมาสูก พงษ์โพธิ์ตร. (2559). เล่มเดิม. หน้า 123.

² หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.7.7/54 สำรองเงินค่านาค 123 มณฑลกรุงเทพฯ (30 มิ.ย. 124).

³ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.7.7/55 กำหนดอัตราเก็บเงินอากรค่านาจำนวนค 124 ในท้องทุ่งอำเภอต่างๆ มณฑลกรุงเทพฯ (20 ก.ค.-20 ธ.ค. 124).

⁴ พรณีย์ บัวเล็ก. (2541). เล่มเดิม. หน้า 130.

⁵ แจ้งความกระทรวงนครบาล เรื่อง หลวงจิตรจำนวานิช เจ้าของโรงสีถมยาและหลีเจงจั้นและสามเสน พร้อมด้วยภรรยาและคนทำงาน ได้จัดข้าวสารกับสดาค้แจกเป็นทานแก่ราษฎร เนื่องในการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. (2453, 30 ตุลาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 27 ตอนที่ 0ง. หน้า 1803-1804.

ทำร้ายร่างกาย ทะเลาะวิวาท จำนวนของผิดกฎหมายบางกรณีส่งผลกระทบต่อในเขตพระราชวังดุสิตและบ้านข้าราชการบางราย รัชกาลที่ 5 ทรงกังวลในพระราชหฤทัยต่อปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นอยู่ในพื้นที่สามเสน ดังปรากฏในหนังสือแจ้งไปยังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ให้เร่งจัดการ ไล่สวนปัญหาอาชญากรรมต่าง ๆ รอบสวนดุสิต ตัวอย่างใน พ.ศ. 2443 มีคนลักลอบตัดต้นมะขามจำนวน 15 ต้น บริเวณข้างถนนคอเสื้อปลายถนนตลาด¹ คล้ายคลึงกันใน พ.ศ. 2445 กรณีนายอุยราชกรสามเสนแอบเข้ามาในสวนของพระยาอภัยสุนทรที่นายข้าดูแล นายอุยฟันผลไม้ในสวนทั้งต้นกล้วย ต้นมะม่วง ต้นมะพร้าว เอาอิฐขว้างปามาในเรือนมหาดเล็ก² หรือกรณีอำแดงไหวเข้าไปลักหน่อไม้ในเรือนพระอรรคชายาองค์หนึ่ง³ รวมไปถึงการปล้นเรือนราษฎรที่อยู่ไม่ไกลกับพระราชวังสวนดุสิตอยู่บ่อยครั้ง ดังกรณีคนร้ายขึ้นปล้นเรือนอำแดงนามบริเวณริมคลองสามเสนฝั่งเหนือ ใน พ.ศ.2444⁴ หรือปัญหาบาดหมางของรัฐก็เกิดขึ้นอยู่เช่นกัน ดังกรณีการแทงกันตายของพลทหารบนสี่แยกถนนสามเสนใกล้ถนนช่างฮีในพ.ศ. 2444⁵ คดีเหล่านี้ดูเหมือนจะสร้างความลำบากใจให้กับเจ้าหน้าที่รัฐอย่างพลตระเวนอยู่ไม่น้อย ในการควบคุมดูแลท้องที่ด้วยเป็นแหล่งพนักขนาดใหญ่และอยู่ประชิดติดกับพระราชวังดุสิต พ.ศ. 2442 รัฐบาลได้จัดตั้งโรงพักพลตระเวนในท้องที่สามเสน เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยจากปัญหาอาชญากรรมในท้องที่⁶

นอกเหนือคดีเล็กน้อยที่สร้างความลำบากใจให้กับเจ้าหน้าที่พลตระเวนในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมที่สัมพันธ์กับตัวพื้นที่ตั้งของพระราชวังสวนดุสิตแล้ว ยังดูเหมือนว่าปัญหาเหล่านี้อาจเชื่อมโยงกับกิจการต่างๆ ที่ดำเนินการโดยรัฐและชาวจีน โดยเฉพาะในแหล่งพนักผิดกฎหมายที่ซุกซ่อนอยู่ตามโรงบ่อน และโรงสีต่างๆ ที่อาจมาไปสู่การปล้นชิง ลักเล็กขโมยน้อยในท้องที่สามเสนและพื้นที่ใกล้เคียงขึ้นได้

พลตระเวนไม่เพียงแก้ไขปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นจากการก่อเหตุในท้องที่ที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง แต่การเกิดขึ้นของโรงบ่อนและโรงสีต่าง ๆ ได้กลายเป็นแหล่งพนักชั้นดีของแรงงานในพื้นที่ ตั้งแต่ในย่านสามเสนต่อเนื่องไปยังบางกระบือและบางเขน มักมีรายงานผู้ลักลอบเล่นการพนันตามโรงบ่อนและโรงสีอยู่บ่อยครั้งดังใน พ.ศ. 2447 จีนเลี้ยงสุนนายอากรบ่อนเบี้ยในท้องที่ตำบลสามเสน ยื่นเรื่องต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่ามีผู้ลักลอบเล่นบ่อนการพนันตามโรงสีต่างๆ ในย่านดังกล่าว มีการตรวจค้นและพบว่ามีโรงสีบางแห่งลักลอบการพนันขึ้นในท้องที่สามเสนและใกล้เคียง เช่น โรงสีบางกระบือ โรงสีหลวงอุดร โรงสีเค่งหลี และโรงสีแม่ล้อมมาหัว แม้ว่ารัฐบาลจะส่งคนเข้าไปตรวจสอบตามโรงสีต่างๆ และพบว่าไม่มีการเล่นอย่างที่จีนเลี้ยงสุนกล่าวหา⁷ แต่สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการเล่นการพนันแบบผิดกฎหมายก็กลายเป็นเรื่องแอบซ่อนจากเจ้าหน้าที่รัฐ แม้ว่าพื้นที่สามเสนจะมีแหล่งโรงบ่อนเกิดขึ้นมากมายแล้วก็ตาม ปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้บริบทเศรษฐกิจที่ขยายตัวมากขึ้น มีการยกเลิกระบบไพร่และหันมาเก็บภาษีอากรอย่างเต็มรูปแบบแทนการเกณฑ์แรงงานและส่วนสาอากรในอดีต รัฐมีรายได้จากการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ทั้งอากรฝิ่น อากรบ่อนเบี้ย อากรสุรา อากรหยก.ข.⁸ เหตุนี้จึงทำให้ผู้ประกอบการและแรงงานชาวจีนในท้องที่ ต้องพึ่งพิงโรงบ่อนและโรงสีเพื่อหารายได้จากสิ่งผิดกฎหมายไม่ทำให้รัฐสามารถเข้ามาจัดการและปราบปรามได้

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2509). เล่มเดิม. หน้า 168.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.1/224 นายอุย, กับพวกพากันตัดต้นไม้ของหลวงที่สวนดุสิตแลปลาเรือนผู้รักษาสวน ขอให้รับเหตุทำโทษเสียให้เด็ดขาดบ้างจะสะดวกแก่ผู้รักษาสวนต่อไปด้วย (29 ก.ค.-6 ส.ค. 127).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.11.3/22 เรื่องรายงานกองตระเวนรักษาสวนดุสิต (2 พ.ย. 118-15 ก.ย. 119).

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 184.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 177.

⁶ นนทร อยู่นั่งมี. (2556). กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2418-2458.

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.42.11/38 ส่งสำเนาเรื่องราวจีนเลี้ยงสุนนายอากรบ่อนเบี้ย ตำบลสามเสนร้องว่าตามโรงสีสามเสนมีผู้ลักลอบเล่นการพนันผิดด้วยพระราชบัญญัติขอให้ตรวจตรารักษาด้วย (11 ก.พ.-17 มี.ค. 123).

⁸ สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). 10 ปัญญาชนสยาม ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์. หน้า 20.

ด้านหนึ่งกลุ่มผู้ประกอบการชาวจีนที่ประกอบกิจการในท้องที่อย่างโรงรับจำนำ มีส่วนสำคัญในการให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐในการสืบค้นผู้ร้าย ดังกรณีเงินหลิมใน พ.ศ. 2445 เป็นตัวอย่างของจีนในท้องที่ที่ได้ช่วยแจ้งข่าวผู้ร้ายที่นำเอาเข็มกลัดทองคำฝังเพชรของเจ้านายฝ่ายในมาจำนำจนได้รับความดีความชอบทางการจึงมอบรางวัลเป็นเงิน 20 บาท¹ ปีเดียวกันเงินหลิมยังแจ้งความต่อพลตระเวนกรณีที่น่ายชมนำโคมน้ำรัถที่ขโมยมาจำนำ² กรณีนี้จึงเป็นตัวอย่างที่รัฐพึ่งพากกลไกนอกอำนาจราชการอย่างชาวจีนเพื่อช่วยเป็นหูเป็นตาแทนรัฐ

อีกด้านหนึ่งได้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรในสามเสน ในทศวรรษ 2440 จนนำไปสู่การก่อจลาจลครั้งใหญ่ ดังกรณีของบ้านญวนสามเสน จากการประกอบกิจการการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนมานาน ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่จากอำนาจของรัฐที่ต้องการเข้ามาจัดระเบียบทางสังคมขึ้นใหม่ งานศึกษาของนนทพร อยู่มั่งมี ชี้ให้เห็นถึงเหตุการณ์การดังกล่าวโดยรัฐต้องการปราบปรามสิ่งผิดกฎหมายทั้งการผลิตและการค้าสุราเถื่อนให้หมดไป ควบคู่ไปกับความพยายามของรัฐในการสร้างระเบียบชุมชนใหม่แทนการควบคุมกำลังไพร่พลตามกลุ่มชาติพันธุ์แบบดั้งเดิมที่ไม่สอดคล้องกับการปกครองของกรุงเทพฯ³ และส่งผลกระทบต่อรายได้ของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เหตุการณ์ในครั้งนั้นพระพิพิธภัณฑทวีจรรย์ นายอากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ ได้นำกำลังพร้อมพลตระเวนเข้าตรวจค้นในบ้านญวนสามเสน แต่ไม่สามารถเข้าไปได้เนื่องจากมีชายฉกรรจ์พร้อมอาวุธไม่ต่ำกว่า 300 คน นำโดยนายคง นายชื่อ นายเคียง นายห่าว ปลัดตี๋ นายตี๋ นายไหว ลูกฮือต่อต้านการตรวจค้นจากพลตระเวน⁴ ผลพวงของการลุกฮือจลาจลของกลุ่มญวนสามเสน จากการตรวจการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนเป็นเหตุให้รัฐต้องเข้ามาจัดการในพื้นที่บ้านญวนสามเสนอย่างเข้มงวดจนสงบไปได้ระยะหนึ่ง กระทั่งใน พ.ศ. 2445 พลตระเวนได้ยกกำลังเข้ามาในบ้านญวนสามเสนอีกครั้ง ในครั้งนี้เหตุการณ์คล้ายคลึงกันช่วง พ.ศ. 2443⁵

ดูเหมือนว่าความบาดหมางที่เกิดขึ้นในชุมชนญวนสามเสนกับทางรัฐจะเกิดขึ้นต่อเนื่อง กระทั่งครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. 2450 เมื่อมีการปะทะกันอย่างหนักโดยกลุ่มญวนเอาปืนยิงกองตระเวน เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้รัฐเข้ามาตรวจจับอาวุธ โดยคิดทำบัญชีผู้ถือครองอาวุธในกลุ่มญวนทั้งหมด⁶ อย่างไรก็ตาม แม้ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับบ้านญวนสามเสนจะดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ภายหลังมีความพยายามที่จะสมานรอยร้าวดังกล่าวขึ้น ในปีเดียวกัน เมื่อครั้งเกิดเพลิงไหม้ย่านสามเสน รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินมาดับเพลิงด้วยพระองค์ ทำให้เหตุการณ์บาดหมางที่เกิดขึ้นในบ้านญวนสามเสนจึงมีอันยุติไป⁷

จากเหตุการณ์ความขัดแย้งยังนำมาสู่ภาพสะท้อนความทรงจำของเหตุการณ์จลาจลบ้านญวนสามเสนผ่านฉากในวรรณกรรมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นสยามมกุฎราชกุมารได้นำเอาปัญหาการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนในบ้านญวนสามเสนมาทำเป็นฉากหนึ่งในเรื่องนายทองอิน (แต่งขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2447-2448) ตัวละครที่มีบทบาทครั้งหนึ่งในการเป็นสายลับให้กับทางการสืบข่าวบรรดานักเลงในท้องที่และทำการปลอมตัวเป็นชาวนญวนเข้าไปเพื่อจับการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อน⁸ กล่าวได้ว่าการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนที่บ้านญวนสามเสนไม่ใช่เป็นเพียงปัญหาสำคัญที่รัฐต้องเข้ามาดำเนินการจัดการเพียงเพราะผิดกฎหมายเท่านั้น แต่รัฐต้องการจัดการชุมชนที่มีอำนาจนอกเหนือการควบคุมของ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.9 ง/12 เงินหลิมโรงจำนำตำบลสามเสน ให้พลตระเวนจับนายตี๋ พลตระเวนเก็บเข็มกลัดทองคำฝังเพชรของพระนางเจ้าพระราชเทวีได้มาจำนำ มีคำสั่งให้จ่ายเงินรางวัลให้เงินหลิม 20 บาท (24-29 ก.ค. 121).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.9ง/22 เงินหลิมโรงจำนำตำบลสามเสนจับนายชมกับโคมนร 1 คู่ส่งศาลาตัดสินจำคุก 1 เดือน (1 พ.ย. 121).

³ นนทพร อยู่มั่งมี. (2556). เล่มเดิม.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5 น/674 ตรวจจับสุราเถื่อนบ้านญวนสามเสน (5 มิ.ย. - 10 ส.ค. 119).

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.1/233 ตรวจสุราเถื่อนที่บ้านญวน (11-13 ต.ค. 121).

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.8.1/455 พวกญวนสามเสน.

⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2519). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1269.

⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). นิทานทองอิน.

รัฐมาสู่การดูแลโดยรัฐอย่างสมบูรณ์

ปฏิภิกิริยาเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการปราบปรามการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนในบ้านญวนสามเสนสะท้อนปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐในการจัดการความสงบเรียบร้อยผ่านการการจัดที่มีต่อพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ภายใต้อำนาจของการรวมศูนย์ ขณะเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากอำนาจการจัดการดูแลของนครบาลไม่มีอำนาจเด็ดขาดพอ จึงทำให้การผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนในพื้นที่เป็นไปอย่างเปิดเผย¹

จากเหตุผลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาพื้นที่และการเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรมขึ้นในท้องที่สามเสน ปัญหาสำคัญคือการจัดการของรัฐในการดูแลพื้นที่รอบสวนดุสิตไม่ทั่วถึง ขณะเดียวกันการดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจของชาวจีนทั้งผู้ประกอบการและแรงงานในตามโรงบ่อน โรงสี ฯลฯ มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดแหล่งบ่มเพาะสิ่งผิดกฎหมาย เสี่ยงต่อการเกิดปัญหาอาชญากรรมทั้งการลักเล็กขโมยน้อย ชิงทรัพย์ในพื้นที่ นอกจากนี้รัฐต้องเผชิญกับปัญหาของกลุ่มคนในพื้นที่อย่างชาวญวนที่มีการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนที่ทำให้รัฐต้องตระหนักถึงผลกระทบต่อเศรษฐกิจและความมั่นคงของรัฐจนนำมาสู่การจัดการและการปราบปรามของรัฐอย่างเด็ดขาด

บทสรุป

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่และเศรษฐกิจของสามเสน ในช่วงทศวรรษ 2440 -2450 อันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ดิน อสังหาริมทรัพย์ในย่านสามเสนผ่านพระคลังข้างที่ ประกอบการไหลบ่าของชาวจีนที่เข้ามาอาศัย ประกอบกิจการทางการค้าและเข้ามาเป็นแรงงานในพื้นที่ มีส่วนต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ในสามเสน จากเหตุผลข้างต้น จึงนำมาสู่การเกิดปัญหาอาชญากรรมและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎร ที่สร้างความลำบากใจต่อรัฐในการดูแลและจัดการปัญหาในพื้นที่อยู่บ่อยครั้ง

¹ ปราณี กลิ่นส้ม. (2552). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ เล่ม 1. หน้า 227.

บรรณานุกรม

ราชกิจจานุเบกษา

แจ้งความกระทรวงนครบาล เรื่อง หลวงจิตรจันทน์วานิช เจ้าของโรงสีถมยาและหีบเจงจันและสามเสน พร้อมด้วยภรรยาและคนทำงาน ได้จัดข้าวสารกับสตาจค์แจกเป็นทานแก่ราษฎร เนื่องในการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. 2453, 30 ตุลาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 27 ตอนที่ 0ง. หน้า 1803-1804.

แจ้งความกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่องว่าประมุขผู้ขาดอากรบ่อนเบี้ยแลอากรหวยจีน ก.ข. มณฑลกรุงเทพฯ จำนวนศก 129. (2452, 6 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 26 ตอนที่ 0ง. หน้า 3495-3496.

ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ [การยื่นคำขอเกี่ยวกับที่ดินและโฉนดที่ดิน]. (2442, 18 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 16 ตอนที่ 12. หน้า 155.

ประกาศเก็บเงินอากรสวนใหญ่ในมณฑลกรุงเทพฯ. (2441, 1 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 15 ตอนที่ 52. หน้า 569-570.

เอกสารจดหมายเหตุ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5.7 ก/29 มีใช้กาฬโรคขึ้นที่บ้านพวกเขมรถือศาสนาโนมันคาลิกตำบลสามเสน หมอคาทิวได้จัดการแลแนะนำให้บาดหลวงฝังศพคนที่เข้ารับเป็นกาฬโรคตายนั้นแล้ว (5 เม.ย. 125-31 มี.ค. 125).

_____. น.7.7/54 สำนวเงินค่านาศก 123 มณฑลกรุงเทพฯ (30 มิ.ย. 124).

_____. น.7.7/55 กำหนดอัตราเก็บเงินอากรค่านาจำนวนศก 124 ในท้องทุ่งอำเภอต่างๆ มณฑลกรุงเทพฯ (20 ก.ค.-20 ธ.ค. 124).

_____. น.5.8/8 แก้ไขถนนสามเสน (เม.ย. 118-6 พ.ย. 119).

_____. น.5.12/8 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลออกประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร ศก 117 ตามซึ่งพระยาเทเวศร์กราบบังคับทูลด้วยเรื่องถนนสามเสน (2 มิ.ย. 118).

_____. น.5.12/11 จัดการระงับสิ่งโสโครกต่างๆ ในบริเวณวังสวนดุสิต (25-29 ก.ค. 118).

_____. น.5.12/13 ขอให้พลตระเวนว่ากล่าวจับกุมผู้ทิ้งของโสโครกที่ถนนสามเสนตอนบน (22 พ.ย. 118).

_____. น.8.1/224 นายอูย, กับพวกพากันตัดต้นไม้ของหลวงที่สวนดุสิตแลพาเรือนผู้รักษาสวน ขอให้รับเหตุทำโทษเสียให้เข็ดหลาบบ้างจะสวดกแก่ผู้รักษาสวนต่อไปด้วย (29 ก.ค.-6 ส.ค. 127).

_____. น.8.1/233 ตรวจสุราเถื่อนที่บ้านญวน (11-13 ต.ค 121).

_____. น.8.1/455 พวกญวนสามเสน.

_____. น.8.9 ค/23 จีนหลิม บังคับสยามขอตั้งโรงรับจำนำที่ตำบลริมบ่อนสามเสน แต่เดือนกุมภาพันธ์ 120 ได้อนุญาตแล้ว (30

ม.ค. 120-4 พ.ค. 127).

- _____ . น.8.9 ค/152 จินเฮง บังคับสยาม ขออนุญาตตั้งโรงจํานำ ตำบลตลาดสามเสน แต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 121 สั่งอนุญาตแล้ว (23 ธ.ค. 121-12 ส.ค. 126).
- _____ . น.8.9 ค/346 จินหลงเจ้าของโรงจํานำตำบลบ่อนสามเสนลาไปเมืองจีน ขอให้เงินชู้ยทำการแทน (10-13 ส.ค. 128).
- _____ . น.8.9 ง/12 จินหลิมโรงจํานำตำบลสามเสน ให้พลตระเวนจับนายดี พลตระเวนเก็บเชมกลัดต่อทองคำฝังเพชรของพระนางเจ้าพระราชเทวีได้มาจํานำ มีคำสั่งให้จ่ายเงินรางวัลให้จินหลิม 20 บาท (24-29 ก.ค. 121).
- _____ . น.8.9 ง/22 จินหลิมโรงจํานำตำบลสามเสนจับนายชมกับโคมรถ 1 คู่ส่งศาลๆ ตัดสินจําคุก 1 เดือน (1 พ.ย. 121).
- _____ . น.11.3/22 เรื่องรายงานกองตระเวนรักษาสวนดุสิต (2 พ.ย. 118-15 ก.ย. 119).
- _____ . น.18.1 ข/62 ซื่อที่ดินเชิงสะพานกิมเชิงทลี (ถนนสามเสน) (21 เม.ย. – 2 พ.ค. 127).
- _____ . น.18.1 ค/13 เรื่องพระองค์เจ้าไชยันต์ ขอพระบรมราชานุญาตให้โรงบ่อนเบี้ยตำบลสามเสนได้ตั้งอยู่ในที่บ้านสวน (10 ม.ค. ร.ศ. 109).
- _____ . น.18.21/893 จินฮะ ขอหนังสือสำหรับที่ตำบลคลองวัดส้มเกลี้ยง (23 พ.ค. 124-10 มี.ค. 126).
- _____ . น.42.4/ 50 ส่งประกาศให้อำเภอติดที่ห้องโรงแถวตำบลสามเสน ซึ่งเงินვნกิดเช่าอยู่เงินค่าเช่าค้าง แลครบกำหนดประกาศแล้ว ห้ามผู้ร้องทักท้วงไม่ (28 ส.ค.-27 ก.ย. 121).
- _____ . น.42.10/53 จับจินเฮง หาวว่าตั้งร้านจำหน่ายสุราต่างประเทศไม่ได้รับอนุญาตที่ตำบลสามเสน จินเฮงให้การสุราที่จับนี้เป็นของบริษัทไทหงวนในบังคับอังกฤษ หาได้เป็นของจินเฮงไม่ จินเฮงเป็นผู้ดูแลจัดการแทนบริษัทเท่านั้น (15-18 มิ.ย. 126).
- _____ . น.42.11/2 คอเรสปอนเดนซ์เรื่องหมื่นพิรมย์ภักดีจับเงินเตก, โทง เอ็ม ลักเล่นบ่อน โปไฟ่ ตำบลทุ่งสามเสน (2 พ.ค. 109-6 มิ.ย. 111).
- _____ . น.42.11/38 ส่งสำเนาเรื่องราวเงินเสียงสุนนายอากรบ่อนเบี้ย ตำบลสามเสนร้องว่าตามโรงสีสามเสนมีผู้ลักเล่นการพนัน ผิดด้วยพระราชบัญญัติขอให้ตรวจตรารักษาด้วย (11 ก.พ.-17 มี.ค. 123).
- _____ . น.49.3/12 เรื่องขอให้อำเภอสำรวจหมอยาเคลยศักดีที่รักษาโรคราษฎร นอกจากหมอลวงซึ่งมีอยู่ในจังหวัดกรุงเทพฯ นั้น ได้ส่งบาญชีรายละเอียดไปยังกระทรวงธรรมการแล้ว (19 ก.ค.-7 ส.ค. 124).
- _____ . มร5-ร6 รล-พล/1 ให้จัดซื้อที่ตำบลสามเสนเป็นที่ทิ้งสิ่งของโสโครก ร.ศ. 116.
- _____ . ยธ.9/37 เรื่องสะพานเทเวศร์ และถนนสามเสน และเรื่องปลูกต้นไม้ข้างถนนสามเสน และเรื่องสะพานกิมเชิงทลี (21-25 ก.พ. 117).
- _____ . ยธ 9/42 เรื่องเบิกจ่ายการทำถนน (27 ก.ย. 118-27 พ.ย. 119).

หนังสือ

กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ. (2553). พระราชวังพญาไท ในวันวาระห้าแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: มติชน.

จิตรา ก่อันทเกียรติ. (2552). แพ้แล้วกลับมาชนะได้อย่างไร plus ความรู้จากสิงห์. กรุงเทพฯ: มติชน.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2527). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 1 มกราคม จุลศักราช 1265-31 ธันวาคม จุลศักราช 1266 พุทธศักราช 2446-2447. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์.

_____. (2507). ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บริหารราชการแผ่นดิน ภาค 1 ระหว่าง พุทธศักราช 2424 ถึง พุทธศักราช 2435. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. (2477). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4. พระนคร : โรงพิมพ์ภูไท.

_____. (2519). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1269 (พ.ศ. 2450). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.

ชัยวัช ตุลาธน (บรรณาธิการ). (2557). พระพรหมช่วยอำนวยให้ขึ้นฉ่า เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ หลัง 2475. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน.

ชาติรี ประกิตนทการ. (2558). สถาปัตยกรรมไทยหลังรัฐประหาร 19 กันยา 49. กรุงเทพฯ: อ่าน.

ณัฐวุฒิ ปรีทยานิตย์. (2560). เศรษฐกิจการเมืองของการตัดถนนในพระนครสมัยรัชกาลที่ 1 -5. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2526). คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 1. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์.

_____. (2553). ตำนานวังเก่า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว.

_____. (2465). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17 เรื่องตำนานการเลิกบ่อนเบี้ย และเลิกหวย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ทำเนียบนาม ภาค 1-4 และ ทำเนียบข้าราชการวังหลัง. (2563). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.

บัณฑิต จุลาสัย; พีรศรี โปวาทอง; และรัชดา โชติพานิช. (2557). วังสวนดุสิต. กรุงเทพฯ: มติชน.

ปราณี กลิ่นส้ม. (2552). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สารคดี.

เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, ท่านผู้หญิง. (2557). แม่ครัวหัวป่าก์. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร; และคริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: Silkworm Books.

_____. (2559). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: มติชน.

ผุสดี จันทวิมล. (2541). เวียดนามในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- พรรณิ บัวเล็ก. (2541). สยามในกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลง: ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2551). กรุงเทพฯศึกษา. กรุงเทพฯ : บ้านทึกสยาม.
- พิพัฒน์ ไทยอารี. (2535). การจัดการระบบ “รัฐพาณิชย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พัฒนาการและผลกระทบต่อสังคมไทย. ใน การประชุมวิชาการประจำปี 2535 เรื่อง 100 ปีแห่งการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พัฒนาการและผลกระทบต่อสังคมไทย.
- ภิญญาพันธุ์ พจนะลาวัลย์. (2560). เทศบาล: พื้นที่ เมืองและกาลเวลา. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2554). นิทานทองอิน. นนทบุรี: วิสคอม.
- เมืองบางกอก. (2563). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- โรม บุนนาค. (2553). บ้านทึกแผ่นดิน ชุด ตำนานทุ่งกลางกรุง. กรุงเทพฯ: สยามบ้านทึก.
- ส. พลายน้อย. (2555). แม่น้ำลำคลอง. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. (2548). สังคมจีนในไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). 10 ปัญญาชนสยาม ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้.
- สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมปชลิต. (2552). ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2545). กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อธิบายคำในสารานุกรมและบทความบางเรื่องของ อุดุล อิมโอซา (อุทิศบูชาพระคุณ). (2525). กรุงเทพฯ: การพิมพ์ไชยวัฒน์.
- เอนก นาวิกมูล. (2542). ตำนานห้างร้านสยาม. กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ 1999 จำกัด.
- Edward Van Roy(เขียน) ยุคติ มุกดาจิตร(แปล). (2565). ก่อร่างสร้างบางกอก. กรุงเทพฯ : มติชน.
- วิทยานิพนธ์
- จิรวัดน์ แสงทอง. (2546). ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2426-2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โชคชัย มั่นตานุรักษ์. (2562). เปลี่ยนกลิ่นกรุงเทพฯ สู่ความศิวิไลซ์: การจัดการปัญหาความสกปรก กลิ่นเหม็นและความไร้ระเบียบ ทศวรรษ 2410-2440. ปริญญาโท ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นนทพร อยู่มั่งมี. (2556). กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2418-2458. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันทนา โชติเวทธารง. (2528). ไร่รับจำนำกับเศรษฐกิจสังคมไทย พ.ศ.2438-2498. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรทิว์ สุพัฒน์นนท์. (2542). การจัดการอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2444-2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ยุวดี ตปนียากร. (2522). วิวัฒนาการของการแพทย์ไทย ตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุครีชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สยามพร ทองสารี. (2526). ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453): ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Udomporn Teeraviriyakul. (2012). "Bangkok modern" : the transformation of Bangkok with Singapore and Batavia as models (1861-1897). Bangkok :Faculty of Arts. Chulalongkorn University.